

Nuša Ščuka
Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.131–134

Spolno občutljiva raba jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu

Prispevek se osredotoča na spolno (ne)občutljiv jezik, ki ni seksističen sam po sebi, temveč je takšna njegova raba. Diskriminacija izhaja iz širšega konteksta, v katerem se kaže neenakost in neenakopravnost med ženskami in moškimi. Temeljni pojmi prispevka so diskurz, analiza diskurza ter kritična analiza diskurza kot pristop k analizi. Poseben poudarek je namenjen spolno občutljivi rabi jezika v slovenščini in njenim problematičnim kategorijam, izpostavljeni sta predvsem dve. S pomočjo KAD je v raziskavi opravljena analiza štirih pogovornih oddaj Polnočni klub. Analiza služi ugotavljanju razlik med voditeljema, moškim in žensko, pri stereotipnem vedenju do gostov in pri uporabi spolno (ne)občutljivega jezika.

spolno občutljiva raba jezika, spontani formalni javni diskurz, kritična analiza diskurza, slovenščina, problematične kategorije

The paper focuses on gender (in)sensitive language, which is not in itself sexist, but which becomes so through the way it is used. Discrimination arises from a wider context in which inequality between men and women arises. The basic concepts applied are discourse, discourse analysis and critical discourse analysis. Particular emphasis is paid to the gender sensitive use of language in Slovene and two of its problematic categories. A critical discourse analysis of four broadcasts of the discussion programme Polnočni klub (Midnight Club) is carried out. The analysis serves to identify the differences between male and female presenters with regard to stereotypical behaviour towards guests and the use of gender (in)sensitive language.

gender sensitive language use, spontaneous formal public discourse, critical discourse analysis, Slovene, problematic categories

1 Uvod

Spolno občutljiva raba jezika je danes aktualna tema v jezikoslovju in tudi v širšem kontekstu feminističnih in drugih študij, saj raziskovalci opozarjajo na razlike med moškimi in ženskami, ki se kažejo tudi v jeziku. Vsak posameznik si v družbi ustvarja svojo identiteto. Pri določanju spolnih vlog je še vedno bolj upoštevan biološki kot pa družbeni spol. To ustvarja binarno opozicijo, kjer je ženstvena plat – bolj čustvena, definirana s srcem – manj zaželena in bolj negativna. Moški, ki je predstavnik razuma in glave, pa je vezan na pozitivnost in moč. (Zupan Sosič 2007) Pa je danes v praksi res še vedno tako? Je ljubezen kot čustvo še vedno vezana samo na ženske? Je ta stereotip še vedno močno prisoten v družbi? Cilj prispevka je bil ugotoviti, ali sta oba spola v spontanem formalnem javnem diskurzu enako obravnavana.

2 Temeljni pojmi

Pojem diskurza predstavlja široko področje, je pisna ali govornjena oblika jezikovne rabe kot družbenega dejanja (Verdonik 2004), pojmovan je tudi kot družbena praksa z vsemi udeleženci, okoliščinami in konkretnim dogodkom, ki je enkrat in neponovljiv, ter z njim povezanimi izjavami. Fairclough (1989) je diskurz opredelil kot jezikovno rabo, ki je odvisna od socialnih, kulturnih in

političnih formacij, povezano z družbenimi praksami. Diskurz kot tak proizvaja družbene akterje ter razmerja moči med njimi. Analiza diskurza (Verdonik 2004) se večinoma uporablja kot krovno poimenovanje za različne pristope, ki preučujejo jezik v komunikaciji. Ta analiza je razvita tudi na Slovenskem, vendar je težava v tem, da si med uveljavljenimi znanstvenimi disciplinami še vedno ni pridobila institucionalnega okvira. Zanj na splošno velja, da prevladuje predvsem kvalitativni pristop do gradiva, nekoliko manj pa kvantitativni, čeprav je kljub temu tudi ta analiza uspešna. Krična analiza diskurza (KAD) pa označuje vrsto perspektiv, ki gledajo na jezik v družbi v povezavi z močjo in ideologijami. Van Dijk (2008) zapiše, da se osredotoča na postopke vzpostavljanja družbene moči, njenega ohranjanja in reproduciranja. Raziskovalci KAD zavračajo nevtralno znaostnost in podpirajo stališče, da so ravno raziskovalci tisti, ki so del družbenih struktur in pomembno vplivajo na družbeno interakcijo ter jo razkrivajo širši množici.

S pomočjo KAD je v bila v prispevku opravljena analiza spolno (ne)občutljive rabe jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu. V analizi je bil poudarek na spolno (ne)občutljivem govoru dveh voditeljev. Tak jezik ni seksističen sam po sebi, temveč je takšna njegova raba. Diskriminacija izhaja iz širšega konteksta, v katerem se kaže neenakost moči in pravic med moškimi in ženskami. Jezik se pri tem opredeljuje kot orodje, s pomočjo katerega lahko tvorci tvorijo diskriminatorne izraze in izreke, pri tem pa je pomemben celoten kontekst diskurza. Poseben poudarek bo na naslavljanju,¹ ki je del vzpostavljanja komunikacijskega stika. Za sodelovanje sta potrebni najmanj dve osebi, ki se po očesnem stiku pozdravita in nagovorita (se naslavljata). S. Kranjc in M. Ožbot zapišeta (2013), da so v slovenskem jeziku problematične naslednje kategorije: moško poimenovanje za žensko osebo, srednjepolsko poimenovanje za žensko osebo, žensko poimenovanje za moško osebo (edninska in needninska), generična raba moškega spola² in priimki ženskih oseb v pridevniški svojilni obliki. Spolno občutljiva raba jezika je termin, ki je v našem prostoru ne dolgo nazaj zamenjal termin (ne)seksistična raba jezika. (Kranjc, Ožbot 2013) Uporablja se pri ugotavljanju neenakopravnih razmerij med spoloma.

3 Raziskava

V empirični raziskavi so bile analizirane štiri oddaje Polnočni klub. Gostje so bili izbrani glede na posamezna izbrana področja. Primerjava uporabljenih izbir v diskurzih obeh voditeljev (Vida Petrovič in Igor Pirkovič) bo namenjena ugotavljanju spolno (ne)občutljivega govora s poudarkom na kategorijah spolno občutljive rabe jezika pri naslavljanju ter morebitnemu stereotipnemu vedenju.

-
- 1 Nina Modrijan (2013: 13) za naslavljanje meni, da še nima enotne terminologije, pojavijo se namreč še naslednji termini: *nagovorne oblike*, *nagovori* (Korošec), *ogovarjanje* (Weiss), *ogovorni sistem* (Jelovšek), *ogovori*.
 - 2 Raba generičnih samostalnikov in zaimkov ni vgrajena v slovnično strukturo jezika. Jezik je sistem, ima svoja slovnična pravila (statičnost jezika), v nasprotju s tem pa jezikovna raba kaže na dinamično naravo jezika, kar pomeni, da se ta nenehno spreminja. Jezikovna raba je tista, v kateri se odraža tudi generična raba in to je le ena od rešitev, ki jo predlagajo jezikoslovci in slovničarji. (Mills 2008: 51, 125) To si lahko razlagamo kot kompromis, ki ga je treba narediti, če želimo z eno besedo zajeti množico ljudi, v kateri so osebe moškega in ženskega spola, saj bi raba oblik v obeh spolih lahko povzročila tudi zapletenost izjav in zmedenost pri ljudeh. Kot zapiše N. Umek (2008: 26), zagotavlja označevanje skupine oseb moškega in ženskega spola z uporabo moške needninske oblike nekakšno nevtralizacijo. Generična vrednost moškega spola se pri tem hkrati nanaša na referente obeh naravnih spolov, ki označujejo skupino oziroma vrsto kot celoto.

4 Ugotovitve

Voditeljja sta v oddaji goste vedno naslavljala formalno (vikanje). Pri naslavljanju sta uporabljala nominalne, glagolske in zaimkovne oblike, ki sta jih prilagodila vprašanju in gostom. Izkazalo se je, da je v slovenskem jeziku še vedno močno prisotna raba generičnega moškega spola, česar pa ne smemo razumeti v napačnem smislu. Gre za generičnost pri poimenovanju večje množice ljudi, kjer so prisotni tako moški kot ženske, uporabniki pa uporabijo to obliko, ker je splošna in sprejemljiva. Generično pa niso rabljeni le samostalniki, temveč tudi zaimki in števnik. Nenehna uporaba obeh oblik bi bila marsikdaj neustrezna, saj bi podaljševala in upočasnjevala konverzacijo, hkrati pa bi jo delala tudi nerazumljivo. Pri poimenovanju točno določene osebe voditelja v diskurzu vedno uporabljata ustrezno obliko, če gre za moškega, moški spol, če gre za žensko, pa ženski spol. Jasno je razvidno razmerje določeno – nedoločeno/splošno, ki vpliva na izbiro oblik. Konkretno se oblike, ki se nanašajo na točno določeno osebo, uporabljajo predvsem pri naslavljanju. Voditeljja vedno z ustrezno obliko naslovita goste in jim tako dasta vedeti, da jih vključujeta v diskusijo in spoštujeta. Primere takih oblik najdemo že pri predstavitvi gostov v uvodnem delu oddaje ter pri naslavljanju skozi celotno oddajo. Pregled in analiza vseh oblik naslavljanja pri voditelju sta pokazala, da je voditelj moške večkrat nagovoril z vljudnostnim nazivom in priimkom kot pa ženske. Ženske je pogosteje nagovoril le z zaimkom ali glagolom, s čimer je le nakazal na razliko med spoloma. Voditelj torej ni kazal večje naklonjenosti točno določenemu spolu s podeljevanjem možnosti za pogovor, pač pa z uporabo oblik naslavljanja. Voditeljica je v primerjavi z voditeljem večkrat dala besedo gostom kot gostjam (pri voditelju je bilo to razmerje enakomerno). Naslavljanje moških po številu in odstotku vedno prevladuje, kar bi bilo lahko z vidika spola občutljivo, zato se neenako razmerje do žensk in moških kaže skozi dejstvo, komu voditeljica nameni več časa, pozornosti in možnosti za odgovarjanje. Oba voditelja počneta to v korist moškima, čeprav lahko to poteka popolnoma na nezavedni ravni. Analiza oddaj je še pokazala, da se voditelja do svojih gostov občasno vedeta stereotipno. To vedenje je glede na celotno oddajo in diskurz neustrezno, najbrž je nezavedno, pa vendar prisotno in razpoznavno. Sem lahko prištejemo, komu dasta voditelja najprej besedo, to so moški, ki predstavljajo moč, in kdo je predstavljen kot čustveno bitje, šibkejša bitje, to so ženske s svojimi izkušnjami in zgodbami.

5 Sklep

Analiza spontanega formalnega javnega diskurza je razkrila, da je v slovenščini zelo pogosta generična raba moškega spola. Taka raba je predvsem nevtralna, saj zajema tako moške kot ženske in nikogar ne izključuje. Pokazalo se je tudi, da voditelja, ki sem ju analizirala, vedno naslavljata goste z ustreznimi spolnimi oblikami in da ne uporabljata priimkov ženskih oseb v pridevniški svojilni obliki. Pri voditelju se je pokazalo, da ni kazal večje naklonjenosti določenemu spolu s podeljevanjem možnosti za pogovor, pač pa z uporabo oblik naslavljanja. Voditeljica je v primerjavi z voditeljem večkrat dala besedo gostom kot gostjam (pri voditelju je bilo to razmerje enakomerno) in tako pokazala večjo naklonjenost moškima. Problematične kategorije torej niso bile tiste, ki naj bi kazale na razlike med moškimi in ženskami, temveč se je to pokazalo z oblikami naslavljanja, s podeljevanjem besede v pogovoru in tudi s stereotipnim vedenjem, ki kaže na uvodno tezo o tem, da naj bi ženske predstavljale srce (čustva), moški pa glavo (razum).

Literatura

- VAN DIJK, Teun Adrianus, 2008: *Discourse and power*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- FAIRCLOUGH, Norman, 1989: *Language and power*. London, New York: Longman.
- KRANJC, Simona, 1996/1997: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo*. 42/7. 307–319.
- KRANJC, Simona, OŽBOT, Martina, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–239.
- KOZMIK, Vera, JERAM, Jasna (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- MILLS, Sara, 2008: *Language and Sexism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MODRIJAN, Nina, 2013: *Naslavljanje v političnem in pedagoškem diskurzu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Polnočni klub: <https://www.rtvlo.si/polnocniklub>, spletni dostop 26. 3. 2017.
- ŠRIBAR, Renata, 2010: *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana.
- UMEK, Neža, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem?* Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VERDONIK, Darinka, 2004: Prispevki kritične analize diskurza k preučevanju rabe jezika. *Dialogi* 40/3–4. 60–74.
- VEZOVNIK, Andreja, 2009: Diskurz: Foucault, Laclau ter zapopadanje dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim. *Šolsko polje* XX/5–6. 25–46.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2007: Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 43. *SSJLK*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. 181–193.